

Ministerul Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului
Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia
Specializarea Istorie

**MOBILITĂȚI CULTURALE ȘI OPȚIUNI POLITICE LA
ROMÂNII ARDELENI ȘI LA SLOVACI ÎN AUFKLÄRUNG
ȘI VORMÄRZ. O ISTORIE COMPARATĂ**

- REZUMAT -

**Coordonator:
Prof. univ. dr. Iacob Mârza**

**Doctorand
Oana Bodea**

**Alba Iulia
2010**

CUPRINS

Introducere

1. Motivația cercetării
2. Istoriografia subiectului

I. Un timp al schimbărilor

I.1. Rațiune, progres și optimism – noua evanghelie propusă de Iluminism

I.2. Iluminismul în context național

I.2.1. Occident – „Republica europeană a literelor”

I.2.2. Iluminism și reformă în Europa Centrală

I.2.3. Manifestări ale Iluminismului central european: *Școala Ardeleană și Slovenské Učené Tovyaryštvo*

II. Câmpul intelectual în prima jumătate a secolului al XIX-lea

II.1. Epoca revoluțiilor (1789-1848)

II.2. Coordonate ale mișcării naționale în Slovacia și Transilvania până la Revoluția de la 1848

II.3. Curente politice și culturale adiacente: panslavism și latinism. Cehoslovacia

III. Artizanii schimbării: intelectuali ardeleni și slovaci

III.1. Originea socială a intelectualilor ardeleni și slovaci

III.2. Cultura formativă: școli naționale și studii în străinătate. Formarea elitelor moderne

III.3. Expansiunea categoriilor intelectuale: laicizarea și noua profesionalizare

III.4. Asemănări și deosebiri la nivelul elitelor: Ioan Bob și Alexander Rudnay

III.4.1. Preotul – un nou model ?

III.4.2. Ioan Bob și Alexander Rudnay: origine, educație, ascensiune ecleziastică

III.4.3. Ioan Bob și Alexander Rudnay – două personalități complexe

IV. Revoluție lingvistică / revoluție națională. Problema limbii naționale la popoarele din Imperiul Habsburgic în prima jumătate a secolului al XIX-lea

V. Concluzii

VI. Anexe

Anexa 1

Cererea slovacilor din Ungaria la Maiestatea Sa Regalo- Imperială Apostolică Ferdinand al V-lea

Anexa 2

Cererile poporului slovac (Liptovský Mikuláš

VII. Bibliografie

Introducere

Istoria popoarelor central europene se întrepătrunde adânc. Cehii, slovacii, polonezii, ungurii, românii, croații, slovenii au trăit sute de ani o istorie comună, care s-a confundat în mare parte cu istoria Imperiului Habsburgic. Relațiile politice și dinastice dintre aceste popoare, schimburile lor economice și culturale au creat desigur o cultură și un destin aparte. Criza feudalismului, la începutul secolului al XVI-lea, a marcat o separare de drumuri: în Vest, obligațiile feudale ale țăranilor sunt diminuate, se dezvoltă civilizația și economia urbană, apar primele elemente precapitaliste; dimpotrivă, în Europa Centrală structurile feudale sunt întărite. Iluminismul și Epoca Revoluțiilor schimbă esențial coordonatele politice și culturale ale zonei, pregătind prefacerile din secolul al XX-lea.

Prin Teza de doctorat „Mobilități culturale și opțiuni politice la românii ardeleni și la slovacii în *Aufklärung* și *Vormärz*. O istorie comparată” ne-am propus în primul rând o re poziționare față de ceea ce înseamnă Europa Centrală din perspectivă românească. De prea multe ori istoricii uită Transilvania, atunci când vorbesc de Europa Centrală. Uneori uită chiar și Slovacia, incluzându-i atât pe slovacii cât și pe românii ardeleni, pur și simplu în istoria Ungariei, fără prea multe detalii asupra diferitelor popoare care trăiau în cadrul regatului maghiar și care au devenit apoi succesoarele acestuia. De prea multe ori, ne rezumăm să ne includem în Balcani și în Estul Europei, vorbind de moșteniri și tradiții orientale din teama – firească – de a nu crea un clivaj mai mare decât cel oricum existent între diferitele „țări” ale României contemporane. Dar România, așa cum este ea astăzi, este o sumă de tradiții istorice care vorbesc despre Orient prin filiera turcă și rusă, dar și despre Occident prin cea germană și franceză.

O istorie comparată a Europei Centrale din perspectivă românească nu s-a scris încă, deși ea ar fi foarte necesară. O asemenea lucrare ar trebui să trateze cel puțin istoria României, a Ungariei, a Poloniei, a Slovaciei și a Cehiei. Cercetarea de față reprezintă doar un mic pas în această direcție prin prezentarea comparată a istoriei politice și culturale a românii ardeleni și a slovacilor, între *Aufklärung* și *Vormärz*, în relație cu cadrul general european dar și cu cel central european.

Dezvoltarea istorică a românii ardeleni și a slovacilor a fost modelată de același eveniment: venirea unguirilor în Câmpia Panonică și stăpânirea acestora. Eveniment care, de altfel, marchează profund și istoria a ceea ce, mult mai târziu, peste 10 secole, va primi numele generic de Europa Centrală. Există multe paralelisme între istoria slovacilor și cea a românii ardeleni, fenomene care, din păcate, încă nu sunt suficient cunoscute și exploatate la adevărata lor valoare. Cercetarea de față este o încercare de a surprinde doar câteva dintre ele, într-o perioadă de importante schimbări și prefaceri pentru ambele popoare. Chiar și o examinare sumară scoate în evidență punctul de plecare al cercetării: slovacii și românii ardeleni trăiau în prima jumătate a secolului al XIX-lea în cadrul Imperiului Habsburgic sub stăpânire maghiară, două popoare considerate națiuni „neistorice”, fără niciun drept. Între germani și maghiari, în secolul renașterii naționale și al Revoluției de la 1848, românii ardeleni și slovacii au ales de multe ori aceleași forme de luptă culturală și politică și, în funcție de particularitățile fiecărui popor, le-au adaptat

sau chiar au găsit forme noi. Scopul nostru a fost în primul rând acela de a prezenta aceste convergențe și divergențe într-un cadru mai larg, european, dar și central european. Pentru că este imposibil să vorbești despre slovaci și românii ardeleni, fără să nu integrezi un asemenea demers istoric cel puțin în cadrul mai larg al Imperiului Habsburgic și al relațiilor cu maghiarii, germanii sau celelalte popoare slave. În același timp, am încercat - acolo unde s-a putut - să subliniem punctele de convergență cu Europa Occidentală, demonstrând încă o dată că Europa Centrală nu este un spațiu izolat, ci unul care rezonează permanent cu Vestul continentului.

Pentru epoca Iluminismului, dar și pentru perioada cuprinsă între 1789 și 1848, precum și pentru momentele revoluționare din această epocă am avut la dispoziție o bibliografie bogată, atât universală, cât și românească sau slovacă. Fiind vorba de o perioadă a unor schimbări profunde și esențiale, care au marcat întreaga Europă și care au declanșat resorturile creării unui alt tip de societate, epoca dintre Marea Revoluție Franceză și Revoluția de la 1848-1849 a suscitât atenția istoricilor, de la cei contemporani evenimentelor până la studii din ultimii ani.

Pentru popoarele din Europa Centrală, această perioadă dintre 1780-1848, numită de istoriografie generic „renașterea națională”, a devenit una esențială și definitorie pentru fiecare națiune în parte. De aceea, evenimentele epocii au fost abordate în viziuni proprii, nu numai de către istoriografia românească, ci și de cea maghiară, germană și europeană în general, fără să uităm și contribuțiile importante ale cercetătorilor americani. Avem de a face deci cu o istoriografie variată și complexă, care abordează probleme și subiecte diferite, de la cele de ordin general până la studii dedicate special revoluțiilor de la 1789 sau 1848, lucrări care studiază Iluminismul sau Romantismul, până la lucrări biografice, studii privind istoria mentalităților sau istoria ideilor, a Bisericii, a elitelor. În consecință, pentru cercetarea de față am avut în vedere mai multe colecții documentare, lucrări generale și speciale, monografii, studii și articole, apărute în perioade diferite, încercând să extragem o viziune de ansamblu asupra subiectului în sine, dar și una care să conțină elementele definitorii cu privire la subiectul abordat.

Capitolul I Un timp al schimbărilor

Primul capitol al Tezei de doctorat este dedicat Iluminismului. Am prezentat pe larg caracteristicile Iluminismului european dar și pe ale celui central-european, precum și modalitățile de manifestare în Transilvania, Slovacia, Polonia, Cehia și Ungaria. Am stabilit, astfel, că există diferențe și asemănări, că se manifestă mișcări duble de atracție și respingere: Franța a adus în Europa Iluminismul englez și l-a răspândit în întregul continent ca pe un Iluminism francez, pentru ca apoi să se manifeste respingerea germană față de perspectiva unei Europe franceze. Trebuie subliniat un lucru foarte important: nu am negat unitatea fundamentală a Iluminismului cu privire la modul total diferit de abordare a filosofiei, religiei, educației, ci manifestările sale de exprimare. Aceste manifestări le-am analizat în termeni geografici (distanța față de noile centre ideologice), sociologici (structuri sociale dispuse să recepționeze noua ideologie) și cronologici (decalaje temporale de manifestare).

Ne-am concentrat argumentația asupra variantei germane a Iluminismului, *Aufklärung*-ul, curent care aduce în Europa Centrală noile idei cu privire la emanciparea

omului prin cultură, o atitudine critică față de superstiții, dar și față de Biserică, încrederea în Rațiune ca instanță universală. Pentru popoarele din această parte a Europei, Iluminismul a reprezentat de fapt un vehicul intelectual al tranziției către modernitate. Una dintre cele mai importante caracteristici ale Iluminismului central european este aceea că, prin faptul că în această perioadă s-a pus accentul pe studiul limbii, al literaturii și al istoriei naționale, s-au creat premisele dezvoltării mișcărilor naționale care au remodelat spațiul politic mitteleuropean. Aceasta cu atât mai mult cu cât, în spirit herderian limba era elementul definitoriu al unei națiuni. Am prezentat, de asemenea, reformele Mariei Tereza și ale lui Iosif al II-lea și impactul acestora asupra popoarelor din Imperiu. Programul de reforme iluministe a avut influențe majore asupra tuturor popoarelor din Imperiu. De reformele din domeniul ecleziastic au beneficiat în mod direct protestanții și, odată cu ei, mai ales Cehia, Slovacia și Ungaria, dar și ortodocșii din Transilvania și Serbia și greco-catolicii. Reformele educaționale au capacitat dezvoltarea unei clase intelectuale, care a luat conducerea mișcărilor de renaștere națională la slovaci sau la românii ardeleni. Măsurile economice au sprijinit dezvoltarea unei burghezii urbane, care în Cehia va prelua de asemenea conducerea mișcării de renaștere națională. Pe de altă parte, introducerea limbii germane în administrație și școli a determinat protestele celorlalte popoare din Imperiu, dar și conștientizarea necesității de a dezvolta propriile limbi naționale.

Iluminismul în Transilvania și Slovacia a promovat ca și Iluminismul european răspândirea culturii raționale dar în același timp a împrumutat de la *Aufklärung* coloratura națională. Reprezentanții *Aufklärung*-lui, fie ei români sau slovaci întemeiază școli, traduc manuale, crează un limbaj științific, transformă vechea istoriografie în știință istorică, elaborează dicționare, gramatici și istorii naționale. *Slovenské učené tovaryšstvo* și *Școala Ardeleană* au reprezentat manifestări iluministe autentice, ambele fiind mișcări care își propuneau în mod esențial dezvoltarea culturii naționale. Aceste mișcări și-au avut originea în curentul iluminist general din Europa, care considera esențială educația și „luminarea” poporului. Reprezentanții *Slovenské učené tovaryšstvo* s-au concentrat asupra limbii literare slovace și a dezvoltării unei culturi în această limbă. Nu trebuie să neglijăm această dimensiune nici la *Școala Ardeleană*, pentru că și aici ea era una esențială. Programul lingvistic a vizat introducerea limbii române în Biserică în locul slavonei, introducerea alfabetului latin, elaborarea unei gramatici și a unui dicționar al limbii române la fel cum au procedat și slovacii. Subliniem dimensiunea națională a *Scolii Ardelene*: reprezentanții ei luptau pentru drepturile politice și culturale ale națiunii române, dar și pentru dezvoltarea conștiinței naționale iar programul lor politic a fost *Supplex Libellus Valachorum*. *Slovenské učené tovaryšstvo* era, în primul rând, o mișcare culturală instituționalizată, cu un program lingvistic bine definit. Reprezentanții săi și-au propus în mod esențial „luminarea” maselor, dar în aceeași epocă erau abordate și teme istorice importante precum autohtonismul și vechimea slovacilor pe teritoriile locuite de ei. Din punct de vedere al acțiunii politice deschise, al luptei pentru drepturi naționale, pentru slovaci aceasta a fost doar o perioadă de acumulare, care s-a dovedit esențială în lupta națională din secolul al XIX-lea.

Ambele mișcări au beneficiat, desigur, de programul reformativ al Curții de la Viena, de reforma învățământului, *Edictul de toleranță*, reorganizarea administrativă, dar și de o anumită dimensiune a politicii vieneze care viza accesul popoarelor din centrul Europei la ideile iluministe. Dacă Trnava era centrul pentru *Slovenské učené tovaryšstvo*,

așa cum era Blajul pentru *Școala Ardeleană*, pentru ambele mișcări Buda reprezenta de fapt capitala culturală, centrul frecventat de majoritatea elitelor regionale ale vremii, simbol al Iluminismului și orașul care deținea trei instituții de mare importanță: Universitatea, Biblioteca și Tipografia.

Capitolul al II-lea Câmpul intelectual în prima jumătate a secolului al XIX-lea

Primii 50 de ani ai secolului al XIX-lea au fost ani marcați de Marea Revoluție Franceză și de războaiele napoleoniene, toate convergând către același punct: Revoluția de la 1848. Noile idei ale Revoluției Franceze s-au răspândit odată cu armatele napoleoniene în întreagă Europă. Chiar dacă Congresul de la Viena și sistemul Metternich au încercat revenirea la vechea Europă, nimic nu mai putea opri „tăvălugul” revoluționar democratic și/sau național care cuprinsese întreg bătrânul continent.

În Europa secolului al XIX-lea existau cel puțin 30 de grupuri etnice non-dominante, care intră la acest moment în perioada renașterii naționale, așa cum cea mai mare parte a istoriografiei moderne o numește. Mișcarea națională a însemnat în principal înzestrarea fiecărui grup cu atributele unei națiuni. Primul pas a fost cel cultural, apoi cel politic și deci recunoașterea drepturilor politice și naționale ale fiecărui popor. Dincolo de fidelitatea față de dinastia de Habsburg, aceste popoare nu aveau niciun fel de sentiment de apartenență la statul austriac, iar limba germană era necunoscută de o mare parte a populației. Centrele mișcării naționale la diferite popoare au fost educaționale: universitățile din Germania și Polonia, liceele protestante din Ungaria, academiile de la Iași și București sau școlile de la Blaj.

Revoluția Franceză din 1789, cu asaltul ei asupra monarhiei, a nobilimii și a Bisericii, a determinat o polarizare între elitele sociale și politice conservatoare și acele grupuri care până atunci fuseseră excluse de la exercițiul puterii și care doreau reformă socială și liberalism politic. După 1815, determinarea cercurilor guvernamentale conservatoare de a înăbuși orice aspirații liberale, democratice și naționale a menținut o tensiune socială care a dus până la urmă la revoluția de la 1848. Mișcările revoluționare din 1830-1832 din Franța și Belgia și-au găsit un puternic ecou și în Europa Centrală, mai ales în Polonia, dar și în Ungaria. Romantismul și liberalismul au fost cele două curente care au oferit popoarelor din Europa Centrală argumentația necesară pentru a interpreta propria istorie ca o continuă luptă pentru libertate împotriva ocupației străine, fie că aceasta era germană, maghiară sau rusă. Referințele istorice la Evul Mediu și vechile libertăți care au fost pierdute, trebuiau să legitimizeze lupta națională.

Printr-o politică dinastică inteligentă, prin războaie și compromisuri, habsburgii au reușit să construiască în câteva sute de ani un Imperiu multiethnic de dimensiuni impresionante. Peste tot însă, în aceste teritorii, puterea habsburgică a fost instaurată pe baza unor documente și tratate constituționale, iar o parte a vechilor instituții, ca și unele legi, au fost păstrate în toate provinciile Imperiului. Odată cu absolutismul, Curtea de la Viena a încercat să restrângă activitatea acestor instituții și să modifice esențial unele legi, precum cele care asigurau exceptarea de la taxare a nobililor și a Bisericii. Politica centralizatoare a Curții de la Viena a marcat deschiderea unei opoziții între identitatea provincială și cea statală: Boemia, Transilvania, Ungaria invocau mereu vechile drepturi și tratate împotriva deciziilor luate de guvern.

Prima jumătate a secolului al XIX-lea a reprezentat pentru popoarele din Europa Centrală o epocă a acumulărilor în planuri diverse. În plan cultural, elita era interesată de depășirea inferiorității lingvistice și culturale prin dezvoltarea unei limbi literare și a unei culturi naționale. Programul cultural a vizat publicarea de gramatici, dicționare, manuale, beletristică, opere științifice, creionarea unei istorii naționale, identificarea unor eroi și a unor fapte glorioase ale poporului. Toate acestea erau susținute instituțional prin fondarea acelor așezăminte definitorii din punct de vedere cultural: *Biblioteca națională*, *Muzeul național*, *Academia*, *Teatrul*. Și, desigur, toate trebuiau să se bazeze pe un învățământ în limba națională, accesibil unor pătri cât mai largi și care să cuprindă toate gradele, de la cel elementar la cel universitar. Necesitatea de a obține pentru mișcarea națională o susținere de masă a determinat fondarea unor periodice, iar acolo unde nu a fost posibil au fost publicate foi volante sau calendare care să transmită mesajul național unor pătri cât mai largi. În sfera politică, lupta era dusă pe planuri diverse: prin mișcări revoluționare în Polonia, la nivel parlamentar în Ungaria, prin petiții adresate organelor provinciale și statale în Transilvania. În plan social, cererile erau de asemenea diverse și vizau modernizarea societății: desființarea iobăgiei, dezvoltarea și întărirea clasei mijlocii de la orașe (în Cehia, de exemplu, cererile pentru protecția comerțului și o mai bună educație a negustorilor sunt foarte des întâlnite), acces egal la educație.

Mișcarea națională urmărea, de fapt, acoperirea tuturor caracteristicilor specifice unei națiuni și eliminarea tuturor obstacolelor, până la crearea statului-națiune. În funcție de realitățile istorice și politice, fiecare popor din Europa Centrală a creionat un discurs național care viza atât problemele lingvistice, cât și obținerea de drepturi și libertăți sau autonomia și independența.

Capitolul al II-lea al Tezei de doctorat prezintă pe larg evoluția mișcărilor naționale din Transilvania și Slovacia până la Revoluția de la 1848: modalități de acțiune pe plan cultural și politic, contactele cu maghiarii și celelalte popoare din zonă, activitățile petiționare, progresele obținute. În ambele cazuri strategia a fost asemănătoare: renașterea națională prin cultură și literatură către acțiuni politice deschise apoi creșterea conștiinței naționale și atragerea poporului în susținerea idealului național (popularizarea programului național prin activitatea publicistică – ziare, reviste, calendare, foi volante, prin crearea unor societăți literare, grupuri de întrajutorare, cluburi, prin reprezentanții teatrale, prin înființarea de biblioteci).

În contrast cu ideile Revoluției Franceze care puneau accentul pe cetățean și națiune, romanticii naționali din Europa Centrală și de Est distingeau poporul sau națiunea doar în termeni de afinitate lingvistică. Era, de fapt, materializarea conceptului lui Herder, după care limba reprezintă sufletul oricărui popor, determină caracterul său și conștiința sa etno-națională. Spiritul real și infinit al poporului (*Volksgeist*), rasa, superioritatea structurilor colective devin teme des întâlnite ale discursului intelectual. Fiecare popor își regăsește în propria istorie evenimentele strălucitoare care-i pot defini identitatea.

Secolul al XIX-lea a înregistrat nașterea a două ideologii cu valențe universaliste: pangermanismul și panslavismul, care a degenerat uneori către panrusism. Ambele se bazau pe afinități lingvistice și culturale, dar, ca ideologie politică, numai pangermanismul a consecințe istorice considerabile: a dus la formarea statului-națiune Germania și a reprezentat unul dintre motivele pentru care au izbucnit cele două războaie mondiale din secolul al XX-lea. Popoarele slave, răspândite în Europa și Asia deopotrivă,

având fiecare alte interese politice, nu au putut folosi panslavismul ca armă politică, aceasta cu atât mai puțin cu cât Rusia înțelegea conceptul ca expansiune și câștigarea unor teritorii care să îi întărească poziția de mare putere europeană.

Secolul al XIX-lea a însemnat renașterea națională a majorității popoarelor slave. Însă cu cât aceste popoare devin mai conștiente de individualitatea lor, de tradiția istorică și propria limbă, cu atât sunt mai puțin interesate de unitatea panslavă. Pornit de la un simplu proiect cultural bazat pe o realitate - unitatea limbilor slave -, panslavismul a fost adaptat de diferitele popoare slave pentru a crea programe politice: austro-slavism, ilirism dar și o mare monarhie sau o federație sub conducere rusă. Pentru popoarele mici din Europa Centrală și de Est, fie că vorbim de slovaci, sârbi, croați, polonezi, cehi ori de români, apartenența la marea familie slavă sau romană însemna certificarea unei descendențe nobile care servea drept argumentație pentru mișcarea națională. Reprezentanții mișcărilor naționale din Europa Centrală și de Est au conferit un nou sens al misiunii și destinului popoarelor respective spre a le insufla acestora încredere în viitorul propriei națiuni și un nou destin european.

Capitolul al III-lea Artizanii schimbării: intelectualii ardeleni și slovaci

Capitolul al III-lea al Tezei de doctorat prezintă grupul social care a coordonat în Transilvania și Slovacia mișcarea națională - „intelighenția” -, urmărind câteva aspecte importante: origine socială, educație, completarea schemei sociale, apariția unor profesii noi, atitudini la nivelul elitelor.

Unele mișcări naționale din Europa Centrală au fost mișcări declarate ale intelectualilor proveniți din mediul rural: preoți, profesori, și în mai mică măsură, funcționari, avocați, medici. În Ungaria și Polonia, majoritatea patrioților proveneau din rândul nobilimii mici și mijlocii care între timp se reorientase spre comerț, administrație, armată. În Cehia, reprezentanții mișcării naționale proveneau din mediul urban, sunt atât intelectuali, dar și negustori, mici întreprinzători.

Dacă în Occident în perioada analizată se dezvoltă elite politice burgheze, Polonia sau Ungaria rămân niște state preponderent aristocratice, în care nobilimea proprietară de pământ își păstrează poziția dominantă. Cu excepția Cehiei, în Europa Centrală și de Est, burghezia era ca și inexistentă, întreprinzătorii fiind de cele mai multe ori de origine germană sau evreiască. Statul rămâne principalul instrument de modernizare, iar apariția statului națiune în Transilvania și Slovacia a fost efectul apariției „intelighențiilor naționale”. După modelul herderian, intelighenția este cea care inventează națiunea vorbind în numele acestuia. Membrii ei sunt aceia care vehiculează concepte precum conștiință națională, unitate culturală, folclor național.

Separarea societății civile de stat și de Biserică în Occident a fost însoțită de apariția unui nou tip de „oameni de spirit” care fac politică: intelectualii. În Transilvania și Slovacia majoritatea intelectualilor proveneau din rândurile clerului, Biserica fiind cea care putea da legitimitate mișcării intelectuale în lipsa altor instituții reglatoare ale vieții sociale. Pentru că aici, în general, educația se afla încă sub monopolul clerului, majoritatea intelectualilor s-au format în spirit religios chiar dacă o parte dintre ei au optat ulterior pentru viața laică. Intelectualii au fost de fapt artizanii schimbării, cei care au condus mișcarea națională, cei care au stabilit strategia politică și au dus-o la îndeplinire pas cu pas până la întemeierea statului națiune. Intelighenția – preoți și dascăli

– era coordonarea mișcării naționale pe toate planurile așa cum în Polonia, Ungaria sau Țările Române acest rol a fost jucat de mica nobilime/boierime iar în Cehia de burghezia urbană.

Intelectualii slovaci ca și românii ardeleni se implică în direcții diverse: sunt profesori, juriști, preoți, scriitori, poeți, autori de manuale, fondatori de societăți literare, culegători de folclor, editori de ziare și publiciști, traducători, istorici, filosofi, filologi, matematicieni sau geografi. Fiecare în felul său, de la cel mai neînsemnat preot de la sat până la nume importante ale perioadei, și-a adus contribuția, într-un fel sau altul la mișcarea națională.

Atât în Ardeal, cât și în Slovacia, clerul a ocupat un rol foarte important în mișcarea națională. În primul rând, clerul reprezenta singura categorie socială încheată, cu un procent în creștere de membri educați, uneori chiar în școli superioare din străinătate, care își puteau asuma rolul de conducere al mișcării naționale. Chiar dacă în spațiul transilvănean, de exemplu, se poate observa, la jumătatea secolului al XIX-lea, o tendință de laicizare a mișcării naționale, nu același lucru se întâmplă în Slovacia. Pe de altă parte, preoții aveau contact direct cu poporul, misiunea lor pastorală și spirituală se împletea cu cea educativă și, în același timp, puteau juca rolul de intermediari în transmiterea ideologiei naționale. Mai mult decât atât, cel puțin în Slovacia, mișcarea națională de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea este în primul rând o mișcare a preoților parohi. Putem găsi aici și o anumită strategie a intelectualilor slovaci: într-un număr covârșitor ei aleg să rămână în rândurile clerului ca modalitatea cea mai simplă și cu cel mai mare impact de a promova mișcarea națională slovacă în popor, dar și pentru că accesul la alte cariere sau funcții le era profund îngreunat.

Situația din Transilvania nu este foarte diferită, chiar dacă se pot observa numeroase particularități. În secolul al XVIII-lea și la început de secol al XIX-lea, clerul greco-catolic, și-a asumat un rol foarte important în mișcarea națională. Animați de ideea conștiinței naționale, reprezentanții clerului – mai ales cei ai Bisericii Greco-Catolice care domină mișcarea națională până la 1848 - sunt cei care propun o nouă idee despre națiune bazată pe etnicitate. Faptul că românii fuseseră excluși din viața politică a Transilvaniei, și din cauza religiei lor, reprezenta în același timp o premisă și un obiectiv al mișcării naționale.

Desigur, însă, elitele sunt cele care au coordonat mișcarea, au reușit să o susțină, să o organizeze, pentru ca în final să atingă principalul obiectiv pe care și l-au propus: formarea statului națiune. Elitele transilvănene din secolul al XVIII-lea sunt reprezentate de clerul unit; absolvenții de gimnazii și colegii care nu au lăsat în urmă lucrări scrise dar au dus o activă muncă de popularizare a noilor idei; apoi preoții și învățătorii care au urmat cursuri superioare; ofițerii români din regimentele de graniță; negustorimea românească și mica nobilime din zona Hațeg și Făgăraș. Pentru Slovacia, elitele sunt desigur reprezentanții clerului catolic și protestant, formați la universități din străinătate; un nivel important este cel al funcționarilor orășenești al căror număr în această perioadă crește, la care se adaugă dascălii, mica nobilime, inginerii mai ales cei din zonele miniere.

Pentru a înțelege mai bine modalitățile de acțiune ale elitelor în epocă am ales ca studiu de caz o comparație între două personalități clericale: Ioan Bob și Alexander Rudnay. Atât Ioan Bob (1739-1830) cât și Alexander Rudnay (1760-1831) s-au implicat activ în mișcările naționale română și respectiv, slovacă. Pozițiile lor înalte - Ioan Bob

fiind Episcop din 1782, iar Alexander Rudnay fiind pe rând Episcop de Alba Iulia, apoi Arhiepiscop de Esztergom, Primat al Ungariei și Cardinal din 1828 -, reprezintă în același timp o importantă responsabilitate și o mare povară. Alegerile lor politice și acțiunile lor sunt determinate nu numai de faptul că într-un fel sau altul se așteaptă de la ei să-și asume conducerea mișcării naționale, dar și de complicatele relații între Curtea de la Viena și nobilimea maghiară. Misiunea lor este una foarte grea: dincolo de dezideratele mișcării naționale trebuie să aibă grijă de preoții și enoriașii pe care îi păstoresc, se implică în dezvoltarea învățământului, își asumă roluri de mecena pentru a susține dezvoltarea culturală a românilor și a slovacilor. În același timp, trebuie să facă față unor importante schimbări în toate domeniile, de la viața ecleziastică la cea socială. Spre deosebire de Ioan Bob, o figură destul de controversată în istoriografia românească, Alexander Rudnay s-a bucurat de elogi unanimi atât în timpul vieții, cât și după aceea, din partea contemporanilor și a istoricilor, pentru rolul său activ și implicarea în domenii diverse.

Perioada de la sfârșitul secolului al XVIII-lea până la anul 1830 este una de acumulare pentru mișcările naționale română și slovacă. Aceste decenii pregătesc mișcările de la 1848, iar Alexander Rudnay și Ioan Bob au roluri definitorii în epocă. Reprezentanți ai națiunii lor, dar și ai Bisericii, timp de câteva decenii, cei doi prelați activează pe planuri diverse după cum le-o didactează educația și conștiința. Din perspectivă istorică largă, acțiunile lor se încadrează perfect în epoca trăită și reprezintă în același timp unul dintre resorturile care au ajutat determinant la progresul și succesul mișcării naționale la slovaci și românii ardeleni.

Capitolul al IV-lea

Revoluție lingvistică / revoluție națională. Problema limbii naționale la popoarele din Imperiul Habsburgic în prima jumătate a secolului al XIX-lea

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, Europa cunoaște o adevărată revoluție lingvistică. Cauzele țin mai ales de răspândirea educației, dar nu numai. Dezvoltarea industriei determină o creștere a populației de la orașe cu cerințe culturale diferite. Nevoia de comunicare se amplifică și în același timp crește și numărul celor interesați de producția culturală. Cărțile, revistele, dramaturgia nu mai sunt acum doar apanajul claselor privilegiate sau al clerului. Ele devin în același timp cele mai bune instrumente pentru a coagula opinii, pentru a produce reacții. Nici nu se pune problema unei comunicări de masă, dar acum se fac primii pași.

De ce revoluție lingvistică și națională? Una dintre caracteristicile esențiale ale unei națiuni este marea putere de a comunica în cadrul grupului, care este de obicei condiționată de omogenitatea lingvistică. În Occident, în Anglia sau Franța, națiunea reprezenta un grup de cetățeni care conviețuiau, viața lor fiind reglementată de puterea statală. Abia Revoluția de la 1789 aduce criteriul limbii ca unul definitoriu pentru apartenența națională, iar statul este cel care impune folosirea limbii sale oficiale tuturor subiecților pe care îi guvernează. Odată cu proclamarea Republicii, folosirea limbii naționale devenea pentru cetățeni o datorie care, dacă nu era îndeplinită, putea chiar duce la sancțiuni drastice, așa cum se întâmplă în Franța, în anii Terorii. Pe de altă parte, Franța sau Spania aveau o limbă națională care era în același timp limba administrației și

a elitelor conducătoare. Mai mult, coeziunea națională era susținută de o bogată tradiție culturală în această limbă națională.

Limba literară este o formă a limbii naționale larg acceptată, opusă formelor sale locale sau specializate. În cazul limbilor majore, precum franceza sau engleza, forma lor literară a fost stabilită acum multe secole, iar originea și dezvoltarea lor de la începuturi este foarte greu de stabilit. În secolul al XIX-lea, limba literară devine cea mai importantă expresie a identității naționale. Intelectualii și oamenii politici romantici sunt cei care stabilesc noul concept de națiune ca tot personalizat, ceea ce presupunea că o națiune nu poate folosi decât o singură limbă și poate să încorporeze doar memoria colectivă a unui singur trecut.

În Europa Centrală și de Est faptul că diferitele popoare trăiau în cadrul unor imperii multinaționale îi obligă pe reprezentanții mișcării naționale să găsească alte coordonate, pentru a-și revendica drepturile și astfel națiunea este definită de caracteristici lingvistice, etnice și istorice. În ceea ce privește limba literară națională, pentru popoarele din Europa de Est situația era destul de complicată. Putem vorbi aici de două grupuri mari de limbi: o parte dintre ele au cunoscut în Evul Mediu o puternică dezvoltare, pentru a intra apoi într-un con de umbră din cauza unor evenimente istorice importante. În cazul cehiei, este vorba despre înfrângerea rezistenței protestante la Muntele Alb, în 1620. Este, de altfel, și cazul maghiarilor sau al polonezilor. Stăpânirea otomană din Ungaria, numeroasele lupte cu turcii și mai târziu cu habsburgii, luptele pentru putere din Polonia, dezmembrarea regatului și împărțirea sa sunt tot atâtea motive pentru o stagnare a cultivării limbii naționale pentru mai multe secole, urmată la sfârșit de secol al XVIII-lea și început de secol al XIX-lea de primii pași către apariția unei adevărate literaturi naționale. Din momentul în care un grup elită din cadrul națiunii – fie că este vorba de intelectuali ca la români, slovaci, de nobilimea mică și mijlocie ca la maghiari și polonezi sau de straturile urbane și de intelectuali ca la cehi – își asumă programul național și începe lupta pentru atingerea scopului final (statul-națiune), unul dintre dezideratele cele mai importante era stabilirea unei limbi naționale și dezvoltarea în ea a unei culturi naționale. Acolo unde statul era multilingvist, grupul național care deține puterea politică încearcă impunerea limbii sale tuturor celorlalte grupuri etnice. De exemplu, maghiarii vor încerca să-și impună limba tuturor popoarele din visatul Regat al Sfântului Ștefan. Ei ar fi trebuit însă să-și învețe lecția: în momentul în care Iosif al II-lea introducea folosirea limbii germane pe întreg teritoriul Imperiului, cei mai aprigi contestatari au fost chiar ungurii. Reacțiile slavilor și ale românilor la maghiarizare au fost pe măsură. Cehii au încercat să-și impună limba slovacilor, pentru că primii considerau limba proprie una cu tradiție, iar în eventualitatea unei uniri ceho-slovace, nici nu se puneau problema care urma să fie limba noului stat. Chiar slovacii, care susțineau puternic uniunea cehoslovacă, precum Ján Kollár, se plâneau de faptul că cehii nu acceptă niciun fel de împrumut din slovacă, în ciuda faptului că această limbă are calitățile și melodicitatea ei aparte.

Mai trebuie să menționăm acel grup de limbi care aveau o tradiție literară ca și inexistentă; erau lipsite de unitate sau de o gramatică și o ortografie standardizate. Și aici trebuie să menționăm slovacă, croată, slovena, sârba, ucraineană. Marea masă a acestor popoare vorbea în secolul al XVIII-lea încă în dialecte, care, în unele cazuri, nu sunt transcrise și care se deosebesc mult de la o regiune la alta. Cazul românei este unul deosebit, atâta timp cât, în ciuda caracterului latin al limbii, ea se va scrie încă până la

jumătatea secolului al XIX-lea cu alfabetul chirilic. Pentru susținerea programului național era însă clar: dacă românii sunt urmașii romanilor, iar limba lor provine din latină, atunci ea trebuie scrisă cu caractere latine și primii pași sunt făcuți în acest sens în Transilvania de reprezentanții *Școlii Ardelene*.

Renașterea națională va însemna la popoarele din Europa Centrală și de Est o producție literară intensă, crearea de asociații care să susțină tipărirea de cărți și periodice în limba națională, impunerea acesteia la toate nivelele educației, folosirea ei în administrație și în Biserică. Orice încercare de impunere a unei alte limbi, străină corpului națiunii, este privită ca o problemă de viață și de moarte a națiunii înseși, de unde reacția puternică a celor direct implicați în mișcarea națională.

Obiectivul era desigur adoptarea limbii naționale de către întreg grupul național. Elitele locale nu puteau accepta însă o limbă codificată după limba țăranilor analfabeți, iar o limbă prea elitistă era greu de impus maselor. Deseori se ajunge la un compromis, iar limba națională este codificată după dialectele care sunt considerate cele mai pure și mai puțin corupte de ingerențe străine sau după cele care au o poziție dominantă din punct de vedere economic și social. Primul pas al valorizării limbii orale este publicarea unor culegeri de folclor. Următorul moment înseamnă publicarea unor gramatici, ortografii, dicționare și, simbolic, întotdeauna publicarea *Bibliei* în noua limbă națională. Există însă cazuri când răspândirea în rândul întregii populații are loc după formarea statului națiune, atunci când s-a instituit un sistem public de instrucție în cadrul căruia se predă în mod organizat limba națională.

Concluzii

În Slovacia și în Transilvania, mișcările de emancipare națională încep să se manifeste o dată cu Iluminismul și sunt conduse de o elită funcțională, formată preponderent din preoți de tip iozefin și dascăli. Pe măsură ce înaintăm în secolul al XIX-lea, această elită devine o structură socială rezistentă, se îmbogățește cu membri din rândul profesiilor liberale: avocați, medici; își sporește influența în cadrul propriului grup național. De asemenea, o parte dintre membrii elitei reușesc să ocupe funcții în structurile administrative și astfel să lucreze în folosul mișcării naționale. În funcție de situația politică, elita urmărea în Transilvania egalitatea românilor cu celelalte națiuni, în timp ce în Slovacia, până la Revoluția de la 1848, revendicările erau în principal lingvistice.

Reformele Mariei Tereza și ale lui Iosif al II-lea au avut un impact semnificativ asupra slovacilor și a românilor din Transilvania. În primul rând, au contribuit la alfabetizarea unor mase largi de populație prin creșterea accesului la educație și dezvoltarea sistemului de învățământ în general; de asemenea, reformele educaționale au crescut numărul tinerilor înscriși la instituții de învățământ superior. În al doilea rând, prin promovarea toleranței, au deschis ortodocșilor și protestanților noi căi de acțiune. În al treilea rând, reorganizarea administrativă a deschis drumul către accesul la funcții și deci, la o oarecare posibilitate de a influența destinul propriei nații. De asemenea, politica iozefină a fost cea care a inițiat cultivarea limbilor naționale din Imperiu, dar și cea care a permis integrarea claselor de jos în națiunile în devenire prin măsurile sociale întreprinse: desființarea iobăgiei, asistența socială, taxarea claselor privilegiate. Din rațiuni de stat, iozefinismul a promovat dezvoltarea conștiinței de sine a supușilor din întreg Imperiul, care trebuiau să devină cetățeni loiali statului. Doar că această dezvoltare a luat o întorsătură neașteptată pentru Monarhie: națiunile Imperiului au intrat în secolul al XIX-

lea într-un proces de restructurare profund care a dus într-un final la destrămarea Monarhiei.

Mișcarea națională a românilor din Transilvania a găsit un sprijin important în activitatea de peste munți. În Moldova și Muntenia – la fel ca în Ungaria, unde mica nobilime a preluat conducerea mișcării naționale –, reprezentanții boierimii mijlocii, care își trimiseseră fiii la studii în Italia și Franța, au fost în fruntea mișcării de reformare a societății care s-a transformat treptat în una pentru drepturi naționale și stat autonom. Mișcarea națională slovacă și cea cehă au dezvoltat relații de atracție și respingere reciprocă. Pe de o parte, exista viziunea împărtășită într-o oarecare măsură și de cehi și de slovaci, conform căreia cele două popoare singure nu aveau forța necesară pentru a lupta împotriva germanilor și a maghiarilor. Pe de altă parte, slovacii își manifestau mereu îngrijorarea față de atitudinea cehilor care își susțineau superioritatea atât pe tărâm cultural-lingvistic, cât și în plan politico-istoric. Pentru ambele națiuni era însă foarte clar că cehii și slovacii sunt două popoare diferite, cu o tradiție istorică diferită, cu o limbă și o cultură diferite. Chiar dacă în 1918 s-a format Cehoslovacia, discuțiile au continuat pe aceleași teme: cehii doreau o federație formată din cetățeni liberi cu un guvern puternic, pe când slovacii, speriați de asimilare, doreau o confederație formată din două state suverane. Rezolvarea s-a tranșat în 1993 prin separarea celor două state.

Mișcarea națională din Slovacia și Transilvania a fost în cea mai mare parte formată și condusă de către reprezentanți ai intelectualității. În ambele cazuri, generația de la 1848 este puternic tributară celei anterioare: intelectualii de la 1848 au beneficiat de realizările înaintașilor lor, multe dintre acestea le-au preluat pentru a le duce mai departe, s-au folosit de aceleași argumente naționale și culturale, cu toate că ideologia lor a cunoscut puternice transformări și în unele cazuri a fost chiar radical diferită. Progresul mișcării naționale este vizibil în timp. Intelectualii își îmbogățesc argumentația națională, își diversifică instrumentele de luptă, acțiunile lor capătă forță pe măsură ce reușesc să atragă „poporul” în sprijinul programului național, strategiile se multiplică pe planuri diverse. La 1848, intelectualii erau pregătiți să accepte revoluția pe care *Generația iluministă* a blamat-o.

Slovaci sau români ardeleni își conturează discursul național pe aceleași coordonate: vechimea lor pe aceste meleaguri; numărul lor și sângele vărsat de-a lungul timpului; drepturile lor stabilite încă din Evul Mediu și încălcate grosolan. Dușmanul este mai ales ungar și apoi german, cu diverse schimbări și nuanțări ale acestor poziții. Pentru slovaci, apartenența la marele grup slav reprezenta un argument în plus și o sursă de mândrie profundă, la fel cum pentru românii ardeleni, Roma și latinitatea vorbesc – fără putință de tăgadă – despre unicitatea lor. Mișcarea națională slovacă a avut de înfruntat numeroase obstacole, care au îngreunat atingerea scopului final: formarea statului slovac. Maghiarizarea a avut mai mult succes la slovaci decât la românii ardeleni, mai ales după 1848, din mai multe motive care sunt vizibile încă de la începutul secolului. În primul rând, mișcarea națională slovacă a avut mult de suferit din cauza clivajelor religioase. Ea nu a reușit să se manifeste unitar și între catolici și protestanți au existat numeroase discuții contradictorii, neînțelegeri, care au slăbit-o și i-au diminuat din efecte, atât în ceea ce privește conflictul cu maghiarii, cât și în încercarea de a obține un suport de masă pentru programul național. Pe de altă parte, mișcării naționale slovace i-a lipsit un centru – cum a fost Blajul la românii ardeleni sau Sibiul mai târziu. Bratislava era la începutul secolului al XIX-lea un oraș german și maghiar, Trnava, care pentru câteva secole a fost

centrul culturii slovace, și-a pierdut din importanță după ce Iosif al II-lea a mutat Universitatea de aici la Buda, iar celelalte orașe erau în mare măsură germane sau erau împărțite între centre ale catolicilor și ale protestanților. În același timp, românii ardeleni au beneficiat de susținerea puternică a fraților de peste munți. Chiar dacă au existat numeroase voci care erau pentru unitatea ceho-slovacă, slovacii susțineau identitatea lor separată. Surmontarea acestor obstacole s-a dovedit dificilă și a cerut timp. Românii ardeleni își vedeau împlinit idealul național în 1918, iar slovacii aproape un secol mai târziu, în 1993.

În cazul programului lingvistic putem identifica mai multe etape care sunt – cu mici diferențe – aceleași pentru toate popoarele din Imperiu, care la sfârșit de secol al XVIII-lea și început de secol al XIX-lea intră în perioada renașterii naționale. În cadrul primei etape, limba este celebrată și apărată. Un set întreg de argumente este folosit pentru a demonstra că ea trebuie acceptată în rândul limbilor superioare. Se vorbește de originea limbii, care este de cele mai multe ori căutată și identificată cu o limbă majoră, cum este slava sau latina, de puritatea și melodicitatea ei. În a doua etapă are loc codificarea limbii. Fie se utilizează limba literară medievală ca în cazul cehei, polonezei sau românei, fie se folosește un dialect contemporan vorbit ca în cazul slovacei, croatei, slovene. A treia etapă este de intelectualizare a limbii naționale prin jurnalism și literatură educativă pentru popor, culegerea de folclor, prin publicare de opere literare originale, care erau menite să îmbogățească limba, dar și să susțină programul național. O altă etapă este cea de introducere a limbii naționale în școli. Lupta pentru școli naționale a devenit o componentă esențială a mobilizării naționale. Prin educație în limba proprie se crea în același timp o comunitate de conștiință, iar ungurii, de exemplu, vedeau procesul ca cea mai bună metodă de asimilare. Ultima etapă înseamnă realizarea egalității totale a limbilor și deci introducerea limbii naționale în administrație, justiție și politică. Problema limbii rămâne până în vremurile noastre una care încă agită spiritele în Europa Centrală și de Est. În vreme ce în Occident sunt doar șase limbi de circulație, iar acolo unde nu sunt în circulație aceste limbi (de pildă țările scandinave) sunt foarte răspândite engleza, franceza, germana, în Răsărit este un adevărat Turn Babel. Niciuna dintre limbile care se vorbesc aici nu este de circulație internațională, niciuna nu este limbă de mare putere culturală și, în continuare pentru popoarele zonei, limba este una dintre coordonatele esențiale atunci când este vorba de definirea identității naționale.

Înfrântă atât în Slovacia, cât și în Transilvania, dar și în întreaga Europă Centrală și de Est, Revoluția de la 1848 reprezintă totuși un moment de însemnătate deosebită pentru istoria acestei părți a continentului. Evenimentele de la 1848 au demonstrat popoarelor de aici că lupta lor pentru libertate, drepturi egale și pentru independență, poate avea sorți de izbândă, dacă este mai bine pregătită și în alte circumstanțe politice internaționale. Pentru români, chiar dacă Revoluția se desfășurase pe provincii istorice, ea a scos în evidență aspirațiile de unitate națională, dar și necesitatea ca pe viitor Transilvania, Muntenia și Moldova să conlucreze mai strâns pentru succesul mișcării naționale. Pentru slovaci, situația era mult mai contradictorie: Revoluția le-a demonstrat în primul rând reprezentanților mișcării naționale necesitatea de a avea un sprijin în interior din partea poporului slovac; apoi, Congresul slav a dovedit fără putință de tăgadă inexistența unității slave; totuși, în lupta împotriva maghiarilor se impunea necesitatea găsirii unui sprijin exterior, cel mai apropiat fiind cel ceh. Pe de altă parte, tot Revoluția le demonstrase slovacilor faptul că cehii nu vor accepta niciodată o uniune în condiții de

egalitate între cele două popoare. Pentru încă o jumătate de veac, reprezentanții mișcării naționale slovace se vor reorienta către interior, către poporul slovac, din necesitatea de a implica masele largi în lupta pentru libertate națională. În același timp, la toate popoarele din Europa Centrală evenimentele revoluționare din 1848 au ridicat problematica drepturilor și a libertăților cetățenești. Și nu în ultimul rând, revoluția a pus în lumină rolul important al elitelor intelectuale care, într-o etapă viitoare, vor deveni elitele politice ale Europei Centrale. Este o realitate care nu a funcționat la fel în Occident, unde clasa intelectuală, mult mai specializată, va deplânge mereu excluderea ei de la nivelul deciziei politice.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

I. IZVOARE

1. Memorii, amintiri, însemnări zilnice

Bălcescu, Nicolae, *Corespondența*, în *Opere*, vol. IV, București, 1964.
Bocșan, Nicolae, Leu, Valeriu (editori) *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1988.
Kollár, Ján, *Pamäti z mladších rokov života*, Bratislava, 1972.
Idem, *Pamätnica z osláv dvojstého výročia narodenia Jána Hollého*, Martin, 1985.
Eliáš, Michal (editor), *Bohuslav Tablic. Paměti česko-slovenských básníkův aneb veršovcův*, Martin, Matica slovenská - Biografické oddelenie, 1972.

2. Colecții de documente

Bianu, I., Caracaș, R., *Catalogul manuscriptelor românești*, I, București, 1907.
Bodea, Cornelia, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I-II, Editura Academiei Române, București, 1982.
Idem, *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române*, vol. I-V, Editura Academiei Române, București, 1977-1992.
Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti, I, Bratislava 1998.
Bokes, F., *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848-1914*, I-III, Bratislava, 1964-1967.
Dragomir, Silviu *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-1849*, vol. I-II, Sibiu, 1944, vol. III, V, Cluj, 1946.
Hurezeanu, Damian, Sbârnă, Gheorghe, *Partide și curente politice în România. 1821-1918. Programe și orientări doctrinare*, București, 2000.
Rapant, Daniel, *Dejiny slovenského povstania r. 1848/1849*, Turč. Sv. Martin, 1937.
Idem, *Ilegálna madarizácia, 1790-1840*, Turčianský Sv. Martin, Matica Slovenská, 1947.

3. Corespondență

Ambruš, Ján (editor), *Listy Jána Kollára*, I, Martin, 1991.
Idem, *Listy Ľudovíta Štúra*, I. – III, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1954.
Maťovčík, Augustin (editor), *Listy Pavla Jozefa Šafárika Martinovi Hamuliakovi*, Martin, 1965.
Matula, Vladimír (coord.), *Listy Ľudovíta Štúra IV*, Bratislava, Národné literárne centrum - Dom slovenskej literatúry, 1999.

II. LUCRĂRI

Albu, Nicolae, *Istoria învățământului românesc*, Blaj, Tipografia Lumina, 1944.
Idem, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, București, Editura didactică și pedagogică, 1971.
Albu, Corneliu, *Alexandru Papiu Ilarian. Viața și activitatea sa*, București, 1977
Ambruš, J. (coord.) *Ľudovít Štúr. Dielo I., II*. Bratislava, Slovenský Tatran, 2003.
Idem, *Ľudovít Štúr. Dielo v piatich zväzkoch*, Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1954.
Anderson, Benedict, *Imagined Communities. Reflection on the Origin and Spread of Nationalism*, Londra, 1983.
Anghelescu, Mircea, *Preromantismul românesc (până la 1840)*, București, Minerva, 1971.
Antoși, Sorin, *Exercițiul distanței. Discursuri, societăți, modele*, București, Nemira, 1998.
Artz, Frederick B, *The Enlightenment in France*, Kent, Kent State University Press, 1968.

Balázs, Éva H, *Hungary and the Habsburgs (1765-1800). An Experiment in Enlightened Absolutism*, Budapesta, Central European University Press, 1997.
Barborică, Corneliu *Istoria literaturii slovece*, București, Editura Universal Dalsi, 1999.
Bariț, George *Părți alese din Istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, Brasov, 1993.
Barnard, H. C., *A History of English Education from 1760*, Londra, University of London Press, 1961.
Barta, Cristian, *Tradiție și dogmă. Percepția dogmatică a Unirii cu Roma și operele teologilor greco-catolici (sec XVIII-XIX)*, Blaj, 2003.
Bărbulescu, Mihai, Deletant, Dennis, Hitchins, Keith, Papacostea, Șerban, Teodor, Pompiliu *Istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1998.
Bealeas, Derek, *Enlightenment and Reform in Eighteenth Century Europe*, Cambridge, Tauris, 2002.
Beiser, Frederick C., *Enlightenment, Revolution, and Romanticism: The Genesis of Modern German Political Thought, 1790-1800*, Cambridge, Harvard University Press. 1992.
Bělina, Pavel, Kaše, Jiří, Kučera, Jan P., *České země v Evropských Dějinách*, Praha, Litomyšl, 2006.

- Beloff, Max, *The Age of Absolutism(1660-1815)*, Hutchinson, Hutchinson University Library, 1954.
- Bérenger, Jean, *Istoria Imperiului Habsburgic, 1273-1918*, Traducere de Nicolae Baltă, București, Teora, 2000.
- Berindei, Dan, *Revoluția română de la 1848*, București, 1969.
- Idem, *Revoluția română din 1848. Considerații și reflecții*, Cluj-Napoca, 1997.
- Bernath, Matthias, *Habsburgii și începutul formării națiunii române*, Cluj-Napoca, Dacia, 1994.
- Bernolák, Anton, *Etymologia vocum Slavicarum*, Trnava, tipograf Wenceslav Jelinek, 1791.
- Idem, *Grammatica Slavica*, Bratislava, tipograf Ioannes Michael Landerer, 1790.
- Blașa, Lucian, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, 1966.
- Bocșan, Nicolae, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, Facla, 1986.
- Bodea, Cornelia, *Lupta românilor pentru unitate națională 1834-1849*, 1967.
- Brock, Peter (editor), *The Czech renaissance in the nineteenth century*, Toronto, University of Toronto Press, 1970.
- Brock, Peter, *The Slovak National Awakening*, Toronto, Univeristy of Toronto Press, 1976.
- Brock, Peter, Kročanová-Roberts, Dagmar, Chmel, Rudolf, *K vzniku modernej slovenskej identity*, Bratislava, Kalligram, 2002.
- Brtáň, Rudo, *Ján Kollár. Básnik a Slovan*, Bratislava, 1963.
- Bucko, Jozef *Mikuláš Oláh a jeho doba*, Bratislava, 1940.
- Budai-Deleanu, Ion, *Opere*, ediție îngrijită de Florea Fugariu, București, 1974.
- Idem, *De originibus populorum Transilvaniae*, ediție îngrijită de Ladislau Gyémánt, București, 1991.
- Butvin, Jozef, *Slovenské národno-zjednocovacie hnutie (1780-1848)*, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1965.
- Carpanetto, Dino, Ricuperati, Giuseppe, *Italy in the Age of Reason(1685-1789)*, Londra, 1987.
- Cassirer, Ernst, *La philosophie des Lumières*, Paris, Fayard, 1966.
- Căzănișteanu, C., Berindei, D., Floresu, M., Nicolae, V., *Revoluția română de la 1848*, București, 1969.
- Câmpeanu, Remus *Intellectualitatea românească din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.
- Idem, *Elitele românești din Transilvania veacului al XVIII-lea*, Cluj Napoca, Presa universitară clujeană, 2000.
- Câmpeanu, Remus, Varga, Attila, Dörner, Anton, *În pragul reformei. Instituțiile transilvane în epoca prereformistă*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008.
- Charles, Cristophe, *Intellectualii în Europa secolului al XIX-lea: eseu de istorie comparată*, Traducere Tudor Vlădescu, Iași, Institutul European, 2002.
- Chaunu, Pierre, *Civilizația Europei în secolul Luminilor*, Traducere de I. Mavrodin, I-II, București, Meridiane, 1986.
- Chindriș, Ioan, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, Cluj-Napoca, Cartimpex, 2001.

- Idem, *Simion Bărnuțiu: Suveranitate națională și integrare europeană. O hermeneutică de texte*, Cluj-Napoca, 1999.
- Comșa, Nicolae, Seiceanu, Teodor, *Dascălii Blajului, 1754-1948*, Editura Demiurg, Blaj, 1994.
- Cornea, Paul, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1848*, București, Cartea Românească, 2008.
- Cornis-Pope, Marcel, Neubauer, John, *History of the literary cultures of East Central Europe: junctures and disjunctures in the 19th and 20th century*, Amsterdam, 1984.
- Czigány, Lóránt *The Oxford History of Hungarian Literature: From the Earliest Times to the Present*, Oxford, Clarendon Press, 1984.
- Čaplovič, Dušan, Čičaj, Viliam, Lipták, Ľubomír, Lukačka, Ján, *Dejiny Slovenska*, Bratislava, Academic Electronic Press, 2000.
- Čertiková, Zuzana, *Anton Bernolák*, Topolčany, Tribečská Knižnica, 2002.
- Idem, *Juraj Fándly(1750-1811)*, Topolčany, Tribečská Knižnica, 2000.
- Dénes, Iván Zoltán (editor), *Liberty and the search for identity : liberal nationalisms and the legacy of empires*, Budapest, Central European University Press, 2006.
- Dima, Alexandru, *Romantismul românesc și romantismul european*, București, 1970.
- Doyle, William, *The Old European Order, 1660-1800*, Oxford University Press, Oxford, 1992.
- Dogan, Mattei, Pelassy, Dominique, *Cum să comparăm națiunile. Sociologia politică comparativă*, București, Editura Alternative, 1993.
- Dragomir, Silviu, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea*, Dacia, Cluj-Napoca, 2002.
- Idem, *Studii privind istoria Revoluției române de la 1848*, Cluj-Napoca, Dacia, 1989.
- Drăgoescu, Anton (coord), *Istoria României. Transilvania*, Cluj-Napoca, George Barițiu, 1997.
- Duică, G. Bogdan, *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu*, București, 1924.
- Dumitran, Daniel, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830)*, București, Editura Scriptorium, 2005.
- Dumitriu-Snagov, I., *Românii în arhivele Romei. (Secolul XVIII)*, Cluj-Napoca, Clusium, 1999.
- Duțu, Alexandru, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea (1700-1821). Studii și texte*, București, Editura pentru literatură, 1968.
- Idem, *Humanisme, Baroque, Lumières. L'exemple roumaine*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.
- Dvornik, Francis, *Slavii în istoria și civilizația europeană*, Traducere de Diana Stanciu, București, All, 2001.
- Ene, Ana, *Școala Ardeleană și tipurile ei de discurs. O perspectivă comparatistă*, Brașov, Editura Universității Transilvania, 2008.
- Evans, R.J.W., *Maria Theresa and Hungary, în Enlightened Absolutism. Reform and Reformers in Late Eighteenth-Century*, Edited by H. M. Scott, 1992.
- Idem, *Austria, Hungary and the Habsburgs. Central-Europe, c. 1683-1867*, London, Oxford University Press, 2006.

- Fándly, Juraj, *Zelinkár*, Martin, Osveta, 1990.
- Idem, *Pilní domajší a poľní hospodár*, Bratislava, Tatran, 1990
- Idem, *Výber z diela* volum editat de Ján Tibenský, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1954.
- Fienkielkraut, Alain, *La défaite de la pensée*, Paris, Gallimard, 1987.
- Fitzpatrick, Martin, Jones, Peter, Knellwolf, Christa, *The Enlightenment World*, New York, Editura Routledge, 2004.
- Foucault, Michel, *Ordinea discursului. Un discurs despre discurs*, Traducere de Ciprian Tudor, Iași, 1998.
- Idem, *Arheologia cunoașterii*, Traducere, note, postfață de Bogdan, București, Univers, 1999.
- Frevert, Ute, Haupt, H. G., *Omul secolului al XIX-lea*, Polirom, Iași, 2002.
- Gay, Peter, *Age of Enlightenment*, New York, Time Incorporated, 1966.
- Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Ithaca, Cornell University Press, 1983.
- Georgescu, Vlad, *Ideile politice și iluminismul în Principatele române. 1750-1831*, București, Editura Academică, 1972.
- Gero, Andras, *Modern Hungarian Society in the Making: The Unfinished Experience*, Budapest, Central European University Press, 1995.
- Gherontie Cotore, Despre articușurile ceale de price, Sâmbăta Mare – 1746*. Prefață: Iacob Mârza. Glosar, notă asupra ediției: Mihai Alin Gherman. Transcrierea textului, note: Ioan Gabor. Ediție îngrijită, cuvânt introductiv, rezumat, bibliografie selectivă, indici: Laura Stanciu, Alba Iulia, 2000.
- Gheorghe Gherontie Cotore, Istoria despre schismătica grecilor Trnavia, 1746*, Ediție de Ioan Gabor și Alin-Mihai Gherman. Note și studiu filologic de Alin-Mihai Gherman. Studiu introductiv, bibliografie selectivă Laura Stanciu. Studiu teologic (Rezumat) Ernst Christoph Suttner. Prefață Iacob Mârza, Cluj-Napoca, Argonaut, 2006.
- Goff, Jacques le, *Intelectualii în Evul Mediu*, Traducere de Nicolae Ghimpe, București, Meridiane, 1994.
- Goodman, Dena, *The Republic of Letters: A Cultural History of the French Enlightenment*, Cornell University Press, Ithaca, 1994.
- Gorun, Gheorghe, *Biserică românească și societate transilvăneană*, Oradea, Logos, 1994.
- Gyémánt, Ladislau, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1790-1848*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.
- Idem (editor), *De originibus populorum Transylvaniae. Despre originile popoarelor din Transilvania*, București, Editura Enciclopedică, 1991.
- Greco, Victor, *Școala Ardeleană și unitatea limbii române literare*, Timișoara, Facla, 1973.
- Hall, A. R. *The Scientific Revolution, 1500-1800: The Formation of the Modern Scientific Attitude*, Longmans, Green, 1954.
- Hazard, Paul, *Gândirea europeană în secolul al XVIII-lea. De la Montesquieu la Lessing*, Traducere de Viorel Greco, București, Univers, 1981.

- Idem, *Criza conștiinței europene(1680-1715)*, Traducere de Sora Sandală, București, Univers, 1973.
- Hastings, Adrian, *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge and New York, Cambridge University Pres, 1997.
- Hersche, Peter, *Der Spätjansenismus in Österreich*, Wien, 1977.
- Hermet, Guy, *Istoria națiunilor și a naționalismelor în Europa*, Iași, Institutul European, 1997.
- Hitchins, Keith, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700-1868)*, Cluj-Napoca, Dacia, 1987.
- Idem, *Românii: 1774-1866*, București, Humanitas, 1996
- Idem, *Ortodoxie și naționalitate: Andrei Șaguna și românii din Transilvania, 1846-1873*, Traducere Aurel Jivi, București, Editura Univers Enciclopedic, 1995.
- Hobsbawn, E. J., *Națiuni și naționalism din 1780 până în prezent*, Traducere de Diana Stanciu, Chișinău, ARC, 1997.
- Hof, Ulrich Im, *Europa Luminilor*, Traducere de Valentin Panaitescu, Iași, Editura Polirom, 2003.
- Horvát, Pavol, *Anton Bernolák. Pôvod a osudy jeho rodiny, život a dielo*, Bratislava, Matica Slovenská, 1998.
- Hroch, Miroslav, *V zájmu národa*, Praha, Karlova Univerzita, 1996.
- Idem, *Social Preconditions of National Revival in Europe*, Cambridge and New York, Cambridge University Press, 1985.
- Idem, *Na prahu národní existence*, Praha, Mladá Fronta, 1999.
- Hučko Ján, *Život a dielo Ludovíta Štúra*, Martin, Osveta, 1988.
- Idem, *Sociálne zloženie a pôvod slovenskej obrodeneckej inteligencie*, Bratislava 1974.
- Iorga, Nicolae, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821). Epoca lui Petru Maior*, București, Editura Didactică și pedagogică, 1969.
- Idem, *Istoria învățământului românesc*, Editura didactică și pedagogică, București, 1971.
- Idem, *Istoria presei românești*, Muzeul Literaturii Române, București, 1999.
- Idem, *Sate și preoți din Ardeal*, Editura Saeculum I.O., București, 2007.
- Jaspers, Karl *Kant*, San Diego, Editura Harcourt Brace Jovanovich, 1962.
- Johnson, Lonnie R., *Central Europe: Enemies, Neighbors, Friends*, Oxford University Press, New York, 1996.
- Kann, R. A., *A study in Austrian Intellectual History from Late Baroque to Romanticism*, New York, 1960.
- Idem, *A history of the Habsburg Empire. 1526-1918*, Berkeley, University of California Press, 1977.
- Kann, Robert, A, Zdeněk, David V, *The peoples of the Eastern Habsburg Lands(1526-1918)*, Seattle and London, University of Washington Press, 1984.
- Kirschbaum, Jozef M, *Anton Bernolák. The first codifier of the Slovak Language(1762-1813)*, Cleveland, Slovak Institute, 1962.
- Idem, *Slovak Language and Literature*, Cleveland, Winnipeg, 1975.
- Kirschbaum, Stanislav J. *Historical Dictionary of Slovakia*, Londra, The Scarecrow Press, 1999.

- Idem, *L. Štúr and his place in the slavic world*, Cleveland, 1958.
- Idem, *A History of Slovakia. The Struggle for survival*, New York, Palgrave Mac Millan, 2005.
- Idem, *Slovak language and literature*, Winnipeg, Cleveland, 1975.
- Kohn, Hans, *Idea of nationalism*, MacMillan Publishing Company, 1961.
- Kosáry, Domokos G., *Culture and society in eighteenth-century Hungary*, Budapest, 1981.
- Kočí, J., *České národní obrození*, Praha, 1978.
- Kollár, Ján: *Staroitalia Slavjanská aneb Objevy a důkazy živelů Slavských*, Viedeň, V císařské královské dvorské a státné tiskárně, 1853.
- Idem, *Cestopis obsahující cestu do Horní Itálie a odtud přes Tyrolsko a Bavorsko se zvláštním ohledem na slavjanské živly roku 1841 konanou*, Praha, 1862.
- Idem, *Slávy Dcéra*, Bratislava, Slovenský Spisovateľ, 1979.
- Idem, *Národné spievanky*, I,II, Bratislava, 1953.
- Idem, *Pamäti z mladších rokov života*, Bratislava, Tatran, 1972.
- Idem, *O literárnej vzájemnosti*, Bratislava, 1954.
- Idem, *Dielo I. Básne*, Bratislava, 2001.
- Köpeczi, Béla, *La France et la Hongrie au debut du XVIIIeme siecle*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.
- Idem, *Histoire de la Transylvanie*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.
- Korėč, Michal, *Dejiny Slovenska*, Bratislava, 1998.
- Kosáry, Domokos, *The Hungarian Revolution of 1848 in the context of European History*, Budapest, Collegium Budapest, 1992.
- Kotvan, Imrich, *Bibliografia bernolákovcov*, Martin, Matica slovenská, 1957.
- Kováč, Dušan, *Dejiny Slovenska*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 1998.
- Idem, *Kronika Slovenska. Od najstarších čias do konca 19. storočia*, Bratislava, Fortuna Print & Adox, 1998.
- Kovačevičová, Soňa: *Liptovský svätý Mikuláš. Mesto spolkov a kultúry v rokoch 1830 – 1945*, L. Mikuláš, Tranoscius, 1992.
- Kovacs, Elizabeth, *Die „Herausentwicklung Österreichs aus dem Heiligen Römischen Reich“ im Reflex der Beziehungen von Kaisertum und Papsttum während des 18. Jahrhunderts in Österreich in Europa der Aufklärung. Kontinuität und zänsur in Europa zur zeit Maria Theresias und Joseph II*, Wien, 1985.
- Kridl, Manfred, *A Survey of Polish Literature and Culture*, New York, Columbia University Press, 1956.
- Kuruc, Vojtech, *Anton Bernolák. Život a dielo*, Nové Zámky, 1982.
- Kutnar, František, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, II, Praha 1977.
- LeCaine Agnew, Hugh, *The Czechs and the Lands of the Bohemian Crown*, Stanford, Hoover Institution Press, 2004.
- Idem, *Origins of the Czech National Renaissance*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 1993.
- Lendvai, Paul *Ungurii*, Traducere de Maria Nastasia și Ion Nastasia, București, Humanitas, 2001.
- Levy, B. H. *Aventurile libertății. O istorie subiectivă a intelectualilor*, București, Albatros, 1995.

- Locke, John, *A letter concerning toleration*, Indianapolis, Liberal Arts Press.
- Lungu, Ion, *Școala Ardeleană, mișcare culturală națională iluministă*, București, Viitorul românesc, 1995.
- Lupaș, Ioan, *Din istoria Transilvaniei*, București, Editura Eminescu, 1988.
- Maior, Petru, *Scrieri*, ediție îngrijită de Fugariu Florea, 2 volume, București, 1976
- Idem, *Istoria pentru începutul Românilor în Dachia*, ediție îngrijită de Gavril Istrate, Iași, 1990.
- Idem, *Protopopadichia*, ediție îngrijită de Laura Stanciu, Alba-Iulia, 1998.
- Macura, V, *Znamení zrodu: české národní obrození jako kulturní typ*, Praha, 1995.
- Marica, George E, *Ideologia generației române de la 1848 în Transilvania*, București, 1968
- Marino, Adrian, *Biografia ideii de literatură. Vol. II: Secolul Luminilor. Secolul 19*, Cluj-Napoca, Dacia, 1992.
- Matula, Vladimír (coord.), *Ludovít Štúr. Život a dielo 1815 – 1856*, Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1956.
- Maťovčík, Augustín, *Život a dielo Antona Bernoláka*, Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, Bratislava 1997.
- Idem, *Martin Hamuljak*, Bratislava, 1991.
- Idem, *Slovenské narodné obrodenie v kultúre a literatúre (postavy, problémy, súvislosti)*, Dolný Kubín, 1993.
- Mârza, Iacob *Școală și națiune (Școlile din Blaj în epoca renașterii naționale)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987.
- Idem, *Kultúrne styky Sedmohradsckých Rumunov so Slovenskom v druhej polovici 18. a na začiatku 19. storočia*, în *Historický časopis*, Bratislava, 31, 6, 1983, p. 912-926.
- McManners, John, *Church and Society in Eighteenth-Century France*, vol. II, Oxford, Clarendon Press, 1998.
- Idem, *Religious change in Europe:1650-1914*, Oxford, Clarendon Press, 1997.
- Miron, Greta Monica, *Biserica Greco-catolică din Transilvania. Cler și enoriași(1697-1782)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004.
- Micu, Samuil, *Scurtă cunoaștință a istorii românilor*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1963.
- Idem, *Scrieri filosofice*, ediție îngrijită de Teodor Pompiliu și Dumitru Ghișe, București, 1966.
- Montesquieu, Charles, *Despre Spiritul Legilor*, București, Editura Științifică și Pedagogică, 1964.
- Mráz, Andrej, *Ján Kollár*, Bratislava, 1952.
- Idem, *Dejiny slovensky literatúry*, Bratislava, 1948.
- Munteanu, Romul, *La culture roumaine à l'époque des Lumières*, București, Univers, 1982.
- Idem, *Illuminismul* București, Editura Albatros, Colecția Lyceum, 1971.
- Mureșanu, Camil, Bocșan, Nicolae, Bolovan Ioan, *Revoluția de la 1848-1849 în Europa Centrală. Perspectiva istorică și istoriografică*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2000.
- Murgescu, Bogdan *A fi istoric în anul 2000*, București, Editura All Educațional, 2000.

- Nemo, Philippe, *Ce este Occidentul ?*, Traducere de Adrian Ciubotaru, Chișinău, Editura Cartier, 2008.
- Netea, Vasile, *Gheorghe Barițiu. Viața și activitatea sa*, București, 1966.
- Idem, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, București, Albatros, 1980.
- Neumann, Victor, *Tentația lui Homo Europaeus. Geneza ideilor moderne în Europa Centrală și de Sud-Est*, București, ALL, 1997.
- Nicoară, Teodor, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne(1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj-Napoca, Dacia, 2002.
- Niculescu, Alexandru, *Școala Ardeleană și limba română*, București, Editura Științifică, 1971.
- Ormis, J.V., *O reč a národ*, Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied, 1973.
- Orton, Lawrence D., *The Prague Slav Congress of 1848*, New York, East European Quaterly Boulder, 1978.
- Papadima, Ovidiu, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, 1975.
- Pantazi, Radu, *Viața și ideile lui Gheorghe Barițiu*, București, 1964.
- Pauliny, Eugen *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*, Bratislava, VEDA, 1983.
- Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 1994.
- Petráš, Milan (editor), *Slovenské učenie Tovaryšstvo.1792-1992*, Trnava, Západoslovenské múzeum, 1993.
- Platon, Gheorghe, *Geneza revoluției române de la 1848*, Iași, 1980.
- Popovici, Dumitru, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945
- Idem, *Studii literare*, I, *Literatura română în epoca luminilor*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1972.
- Porter, Roy, Teich Mikulas, *Enlightenment in National Context*, New York and London, Cambridge University Press, 1981.
- Prodan, David, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, Editura Enciclopedică, 1998.
- Idem, *Din Istoria Transilvaniei. Studii și evocări*, București, Editura Enciclopedică, 1991.
- Idem, *Răscoala lui Horea*, I-II, București, Editura Științifică și Pedagogică, 1979.
- Protase, Maria, *Petru Maior: un ctitor de conștiințe*, București, Minerva, 1973.
- Protopopescu, Lucia, *Noi contribuții la biografia lui Ion Budai Deleanu. Documente inedite*, București, 1967.
- Idem, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania, 1774-1805*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1966.
- Prunduș, Silvestru Augustin, Plăianu, Clemente, *Catholicism și ortodoxie românească. Scurt istoric al Bisericii Române Unite*, Cluj-Napoca, Casa de editură Viața Creștină, 1994.
- Pynsent, Robert B., *Questions of identity. Czech and slovak ideas of nationality and personality*, CEU Press, Londra, 1994.

- Radvány, Hadrián: *Slovenské učené Tovyryšstvo – organizácia a členstvo 1792 – 1796*, Trnava, Spolok sv. Vojtecha, 1992.
- Rapant, Daniel, *Tatrín (Osudy a zapasy)*, Martin, 1950.
- Idem, *Slovenské povstanie 1848-1849*, Martin, Bratislava, 1964.
- Idem, *Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842*, Liptovský Mikuláš, Tranoscius, 1943).
- Ricouer, Paul, *De la text la acțiune. Eseuri de hermeneutică*, Traducere și postfață de Ion Pop, Cluj, Echinoc, 1999.
- Rolland, Romain, Maurois, Andre, Herriot, Eduard, *French Thought in the Eighteenth Century: Rousseau, Voltaire, Diderot*, New York, David McKay, 1953.
- Roman Negoi, Ana Maria, *Recuperarea unui destin. Gheorghe Șincai*, Hronica Românilor, Cluj Napoca, Argonaut, 2009.
- Rosenbaum, K. (editor), *Pavel Jozef Šafárik. Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*, Bratislava, 1963.
- Ruttkay, Fraňo, *Ludovít Štúr ako publicista a tvorca slovenskej politickej žurnalistiky*, Martin, Matica slovenska, 1982.
- Sak, Robert, *Jozef Jungmann. Život obrozence*, Vyšehrad, 2007.
- Sășăujan, Mihai, *Politica bisericească a Curții de la Viena în Transilvania (1740-1761)*, Cluj Napoca, Presa Universitară Clujană, 2002.
- Schaser, Angelika, *Reformele iosefine în Transilvania și urmările lor în viața socială*, Traducere de Monica Vlaicu, Sibiu, Editura Hora, 2000.
- Sedlák, Istvan(editor) *Pavol Jozef Šafárik v českej a slovenskej slavistik*, Košice 1993.
- Idem, *Pavol Jozef Šafárik a slovenské národné obrodenie*, Martin, 1989.
- Idem, *Ludovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti*, Martin, Matica slovenská, 1997.
- Shapin, Steven, *The Scientific Revolution*, Chicago, University Of Chicago Press, 1998.
- Sigmirean, Cornel *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.
- Smith, Anthony D, *Nationalism: Theory, Ideology, History*, London, Polity Press, 2001.
- Idem, *National Identity*, Harmondsworth, Middlesex Penguin 1986.
- Solomon, Robert C., Higgins, Katleen M, *The Age of German Idealism*, London, Routledge, 1993.
- Stanciu, Laura, *Biografia unei atitudini: Petru Maior(1760-1821)*, Cluj-Napoca, Risoprint, 2003.
- Idem, *Iluminism central-european: Școala Ardeleană (1700-1825)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2010.
- Szabo, Franz A.J., *Kaunitz and enlightened absolutism. 1753-1780*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- Sugar, Peter F., *A History of Hungary*, Indiana, Indiana University Press, 1990.
- Șincai, Gheorghe, *Cronica Românilor*, ediție îngrijită de Fugariu Florea, 3 volume, București, 1978.
- Idem, *Învățătura firească spre surparea superstiției norodului*, ediție îngrijită de Dumitru Ghișe și Teodor Pompiliu, București, Editura Științifică, 1964.
- Špiesz, Anton: *Bratislava v 18. storočí*, Bratislava, Tatran, 1987.

- Idem, *Dejiny Slovenska: na ceste k sebauvedomeniu*, Bratislava, Perfekt, 2000
- Špiesz, Anton, Dušan Čaplovič, *Illustrated Slovak History: A Struggle for Sovereignty in Central Europe*, Wauconda, Bolchazy-Carducci, 2006.
- Štúr L., *Hlas k rodákovi*, Bratislava, Tatran, 1974.
- Idem, *Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto náreči*, Bratislava, Tatrin, 1846.
- Idem, *Slovanstvo a svet budúcnosti*, Bratislava, Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 1993.
- Idem, *Stary a nový vek Slovákov*, Bratislava, Spolok Slovenských spisovateľov, 1994.
- Idem, *Dielo*, I, II, Bratislava, Slovenský Tatran, 2003.
- Švorc Peter a kolektív, *Sprevodca po historickom Prešove*, Prešov, Universum, 1997.
- Teich, Mikuláš, Porter, Roy (editori), *The Industrial Revolution in the national context. Europe and the USA*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- Teodor, Pompiliu, Ghișe, Dumitru, *Fragmentarium iluminist*, Cluj-Napoca, Dacia, 1972.
- Teodor, Pompiliu, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, Dacia, 1984.
- Idem, *Sub semnul Luminilor: Samuil Micu*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujană, 2000.
- Teodor, Pompiliu, Stanciu, Laura, Mârza, Iacob, *Semantică politică iluministă în Transilvania(sec XVII-XIX). Glosar de termeni*, Alba Iulia, Aeternitas, 2002.
- Thiesse, Anne Marie, *Crearea identităților naționale în Europa. Secolele XVIII-XX*, Traducere de Andrei Paul Corescu, Camelia Capverde, Giuliano Sfichi, Iași, Polirom, 2000.
- Tibenský, Ján, *Juraj Fándly. Život a dielo*, Bratislava 1950.
- Idem, *Matej Bel*, Bratislava, 1987.
- Idem, *J. Papánek - J. Sklenár. Obrancovia slovenskej národnosti v 18. storočia*, Martin, Osveta, 1958.
- Idem, *Dejiny Slovenska slovom a obrazom*, Martin, Osveta, 1981.
- Tilly, Charles *Revoluțiile europene (1492-1992)*, Iași, Polirom, 2002.
- Tomuș, Mircea, *Gheorghe Șincai: Viața și opera*, București, 1965.
- Topolski, Jerzy, *Metodologia istoriei*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.
- Trencsényi, Balázs, Kopecek, Michal, *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe*, I, II, Budapest, Central European University Press, 2006.
- Turczynski, Emmanuel, *De la iluminism la liberalismul timpuriu. Vocile politice și revendicările lor în spațiul românesc*, Traducere de Irina Cristescu, București, Editura Fundației Culturale Române, 2000.
- Idem, *Konfession und Nation zur Fühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, 1976.
- Urgela, Jozef: *Dejiny lesníckeho školstva a vedy na Slovensku*, Martin, Osveta, 1985.
- Vovelle, Michel, *Omul Luminilor*, Iași, Polirom, 2000.
- Valjavec, Fritz, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa.III. Aufklärung und Absolutismus*, Munchen, Verlag R. Oldenbourg, 1958.
- Vyvíjalová, Mária, *Alexander Rudnay v kontexte slovenského národnoobrodenského hnutia*, Martin, Matica Slovenská, 1998.

Idem, *Juraj Palkovič (1769-1850)*, Bratislava, 1971.

Wandycz, Piotr S., *Prețul libertății. O istorie a Europei Central Răsăritene din Evul Mediu până în prezent*, Traducere de Mihaela Paraschivescu, București, All, 1998.

Idem, *The Lands of partitioned Poland, 1795-1918*, Washington, 1996.

Ward, W. R., *Christianity under the Ancien Raegime, 1648-1789*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

Weber, Eugen, *Paths to the Present: Aspects of European Thought From Romanticism to Existentialism*, New York, Dodd, Mead & Company, 1960.

Wilson, Peter H., *Absolutism in Central Europe*, Routledge, 2000.

Winter, Eduard, *Der Josefínismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus*, Berlin, Rutten&Loening, 1962.

Wolf, Iosif, *Repere europene în istoriografia Școlii Ardelene*, în *Stat. Societate. Națiune. Interpretări istorice*, volum îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Dacia, 1982.

Wolff, Larry, *Inventarea Europei de Est. Harta Civilizației în Epoca Luminilor*, Traducere de Bianca Rizzoli, București, Humanitas, 2000.

Zoltan, Toth I, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean 1697-1792*, București, Pythagora, 2000.

Zöllner, Erich *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, Traducere de Adolf Ambruster, București, Enciclopedică, 1997.

Zub, Al., *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Iași, Institutul European, 2000.

III. Studii și articole de specialitate

Ács, Pál, „*Ignoramus*”: *David Hume's Ideas in the Hungarian Enlightenment*, în *The reception of David Hume in Europe*, ed. Peter Jones, Londra, 2005.

Aczel, Richard *In the wake of Enlightenment: the birth of modern Hungarian Literature în Hungarian Studies*, în *Hungarian Studies*, Budapesta, Akadémiai Kiadó, II, nr. 11, p. 170-187.

Auty, Robert *Dialect, koivň and tradition in the formation of Literary Slovak*, în *Slavonic and East European Review*, nr. 93, iunie 1961, p. 48-62.

Idem, *Ján Kollár (1793-1852)* în *The Slavonic and East European Review*, nr. 76, 1952, p. 18-44.

Barna, Ábrahám *Alexander Rudnay. Uhorský patriotizmus, Slovakia, slovaci*, în *Alexander Rudnay a jeho doba*, Ostrihom-Trnava, 1998.

Bunea, Victor, *Manualele școlare românești din secolul al XVIII-lea: importanța istorică și valorificarea lor științifică*, în *Valori bibliofile din Patrimoniul Cultural Național*, Râmnicu Vâlcea, 1980.

Butvin, Jozef, *Martin Hamuljak and the fundamental problems of the Slovak national revival*, în *Studia Historica Slovaca*, II, 1965, p. 68-76.

- Câmpeanu, Remus, *Unire religioasă și mental public la începuturile catolicismului românesc din Transilvania*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, nr. 10/II, 2006, p. 93-102.
- Idem, *Un efect spectaculos al Unirii religioase: integrarea elitelor românești în sistemul catolic de învățământ*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 6/II, 2002, p. 127-140.
- Fireczak, Gheorghe, *Un iluminist transilvănean: Barcsay Ábrahám*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «Gheorghe Șincai» al Academiei Române*, III-IV, 2000/2001, p. 203-207.
- Gyémánt, Ladislau, *Ecouri ale Revoluției Franceze în Transilvania*, în *Crisia*, 1988, p. 176-177.
- Hudek, Adam *Slovak historiography and constructing the Slovak national story up to 1948*, în *Human Affairs*, 1, 2006, p. 51-65.
- Ioncioaia, Florea, *Tineri din Principate la studii în Europa (1800-1834). O tentativă de sistematizare*, în *Anuarul Institutului de cercetări socio-umane Gheorghe Șincai*, I, 1998, p. 18-43.
- Kiss, Endre, *A Typology on Nineteenth Century Concepts of Nationhood*, în *East European Quaterly*, vol.30, 1996, p.47-65.
- Kosáry, D, *Mathias Bél und die Intelligenz im alten Ungarn des achtzehnten Jahrhunderts*, în *Etudes Historiques Hongroise*, 1985, publiées à l'occasion du XVIeme Congrès International des Sciences Historiques par le Comité National des Historiens Hongrois, p. 579-593.
- LeCaine Agnew, Hugh, *When Is a Nation Not a Nation? The Formation of the Modern Czech Nation*, în *History of European Ideas*, 15, no. 4-6, 1992, p. 787-792;
- Idem, *The Emergence of Modern Czech National Consciousness: A Conceptual Approach*, în *Ethnic Studies*, 10, 1993, p. 211-222.
- Leslie, R. F., *Polish political divisions and the struggle for power at the beginning of the insurrection of november 1830*, în *The Slavonic and East European Review*, nr. 76, 1952, p. 41-57.
- Mannová, Elena, *Spolky a ich miesto v živote spoločnosti na Slovensku v 19. stor. Stav a problémy výskumu*, în *Historický časopis*, 38, 1990, nr. 1, pag. 16-32.
- Mann, S. E., *Karel Havlíček: a slav pragmatist*, în *The Slavonic and East European Review*, nr. 93, 1961, p. 12-19.
- Matula, Vladimír, *The conception and the development of Slovak national culture in the period of national revival*, în *Studia Historia Slovaca*, XVIII, 1990, p. 13-32.
- Mârza, Eva, Mârza, Andreea, *Transilvania în opera polihistorului slovac Mathias Bel (1684-1749)*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, Alba Iulia, 13, 2009, p. 115-123.
- Mârza, Iacob, *Kultúrne styky Sedmohradsckých Rumunov so Slovenskom v druhej polovici 18. a na začiatku 19. storočia*, în *Historický časopis*, Bratislava, 31, 6, 1983, p. 913-917.
- Idem, *Schimb cărturăresc interromânesc în Vormärz: profesori ardeleni la Iași (Cercetări preliminare)*, în *Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”, Biblioteca și perenitatea culturii românești*, Iași, 1990, p. 409-423.
- Idem, *Mihail Tertina (1750-1808), un iluminist slovac la Oradea*, în *Biblioteca și Cercetarea*, XVIII, 1989, p. 79-91.

Idem, *Lectori ai manualului de istorie al lui Martin Bolla: semnificații culturale și politice*, în *Sargetia*, XVIII-XIX, 1984-1985, pp. 373-389.

Kulturelle Beziehungen zwischen Siebenbürgen und der Slowakei im Zeitalter der Aufklärung: Michael Tertina in Gross Wardein (Kulturene kontakty medzi Sedmohradskom a Slovenskom v období osvietenstva), în *Filozofická fakulta UKF Kultúra – priestor interdisciplinárneho myslenia*, 4, Zborník z medzinárodného vedeckého sympózia konaného dna 21. – 22. septembra 2004 na Univerzite Konštantína Filozofa, Nitra, 2005, pp. 591-594.

Nagy, István, *Život a dielo Alexandra Rudnaya*, în *Alexander Rudnay a jeho doba*, Ostrihom-Trnava, 1998.

Platon, Gheorghe, *Națiune și mișcare națională în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie “George Barițiu”*, XLII, Series Historica, 2003, p. 221-241.

Platon, Alexandru-Florin, *Fețele lui Ianus: Istoriografia Română la sfârșit și început de secol*, în *Anuarul Institutului de cercetări socio-umane Gheorghe Șincai*, III-IV, 2000-2001, p. 7 – 22.

Pražák, Albert, *The Slovak sources of Kollár’s panslavism*, în *The Slavonic Review*, nr. 18, vol. VI, 1928, p. 56-89

Rebro, Karol, *Attempts at a rightfull solution of the Slovak national question in the revolutionary years 1848-1849*, în *Studia Historia Slovaca*, IV, 1966, p. 38.

Roman-Negoi, Ana Maria, *Oportunități culturale la început de secol XIX. Gheorghe Șincai și contactul cu iluminismul maghiar(1803-1808)*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, Alba Iulia, 9/I, 2005, p. 55.

Idem, *Politica editorială a Tipografiei Universității din Buda la începutul secolului al XIX-lea*, în *Țara Bârsei*, 12, 2006, p. 56-62.

Siupur, Elena, *The formation of Romanian intellectuals in the 19th century*, în *Itinerarii academice româno-europene*, Târgu Mureș, nr. 8, 1997, p. 78.

Stanciu, Laura *Școala Ardeleană un subiect epuizat? Revizitarea unui concept*, în *Annales Universitas Apulensis, Series Historica*, 8, 2004, p. 105-112

Idem, *Reformism, ideologie agrariană și exercițiu politic. Laitmotivul petiționismului românesc în Transilvania (1697-1894)*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheroghe Șincai”*, VIII-IX, 2005-2006, p. 26-44.

Idem, *Petru Maior între Aufklärung și Les Lumières*, în *Buletinul Cercurilor Științifice Studențești*, I, Alba-Iulia, 1995, p. 169-179.

Idem, *Petru Maior - precursor al romantismului*, în *Sargetia*, XXVII/1, 1997-1998, p.755-770.

Idem, *Un reprezentant al iluminismului catolic de tip provincial: Petru Maior (1785-1809)*, în vol. *Reghinul cultural*, IX, Coord. Grigore Ploesteanu, M. Sara, Reghin, 2004.

Szücs, Jenő, *The Three Historical Outlines of Europe*, în *Acta Historica*, 29, 2-4, 1983, p. 131-184.

Sedlák, Imrich, *Ludovít Štúr a slovenské študentské hnutie*, în *Ludovít Štúr v súradniciach minulosti a súčasnosti*, Martin, Matica Slovenska, 1997, p. 28-39.

Sládkovič, Andrej, *Národňje školi*, în *Slovenské národné noviny*, nr. 48, 1846, (Archív Literatúry a umenia Slovenská Národná Knižnica.

- Szabó, Nicolae, *Tinerii ardeleni la academiile și universitățile din Ungaria înaintea anului 1848*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane "Gheorghe Șincai"*, V-VI, 2002-2003, p. 31-41.
- Ștefan, Florin, *István Széchenyi și românii din Transilvania*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, XLIX, I, 2004, p. 53-66.
- Teodor, Pompiliu, *O perspectivă actuală asupra Revoluției din 1848 în Principatele Române*, în *Anuarul Institutului de cercetări socio-umane al Academiei Române*, I, 1988, p. 110-120.
- Tibenský, Ján, *Juraj Fándly a slovenské národné obrozenie* în *Historický Časopis*, nr.1, 1991, p. 10-26.
- Idem, *Bernolák's influence and the origins on the Slovak awakening*, în *Studia Historica Slovaca*, nr. 2, 1964.
- Idem, *Adam František Kollár – historian of enlightenment* în *Studia Historia Slovaca*, XIII, 1984.
- Vyvíjalová, Mária, *Slovak historiography in the period of the beginning of the Slovak national revival (1780-1830)*, în *Studia Historia Slovaca*, XIII, 1984, p. 34-57.
- Idem, *Anton Bernolák a osvietenstvo*, în *Historický Časopis*, 28, 1980, 1, p. 75-111.
- Idem, *Sociálne a politické myslenie Bernolákovcov*, în *Historický Časopis*, 26, 1978, 2, p. 227-258.